فاتە هەڵۆ
لەدۆسیەی (دیوان)دا

دیوان

DÎWAN

گۆڤارێکی مانگانەی ئەدەبی و ڕۆشنبیری گشتییە. ناوەندی هەولێری مەکتەبی ڕاگەیاندنی ی.ن.ک دەریدەکات
ژمارە (١٣) - حوزەیرانی ٢٠٢٢ - پووشپەڕی ٢٧٢٢ی کوردی

Govarêkî Manganeî Edebî w Roşinbîrî Giştîe - Nawendî Hewlêrî Mektebî Rageîandinî Y.N.K Derîdekat
Jimare (13) – Puşperî 2722

- شانۆگەری (دوارۆژەکانی بابلۆ) لە نێوان دەرهاوێشتە ترسناک و ئومێد بەخشەکاندا
- ڕۆمانی پاشای گەورە .. نووسین و جیاوازی
- شیعری مەستوورە .. شیعری (نالی)یە
- تەوەرێکی تایبەت بە کەریم کاکە

شێرزاد حەسەن:
شوورەییە ناوی باوکمم هەڵگرتووە

گۆڤارێکی مانگانەی ئەدەبی و ڕۆشنبیری گشتییە. ناوەندی هەولێری مەکتەبی ڕاگەیاندنی ی.ن.ک دەریدەکات ژمارە (١٣) حوزەیرانی ٢٠٢٢ - پووشپەڕی ٢٧٢٢ی کوردی

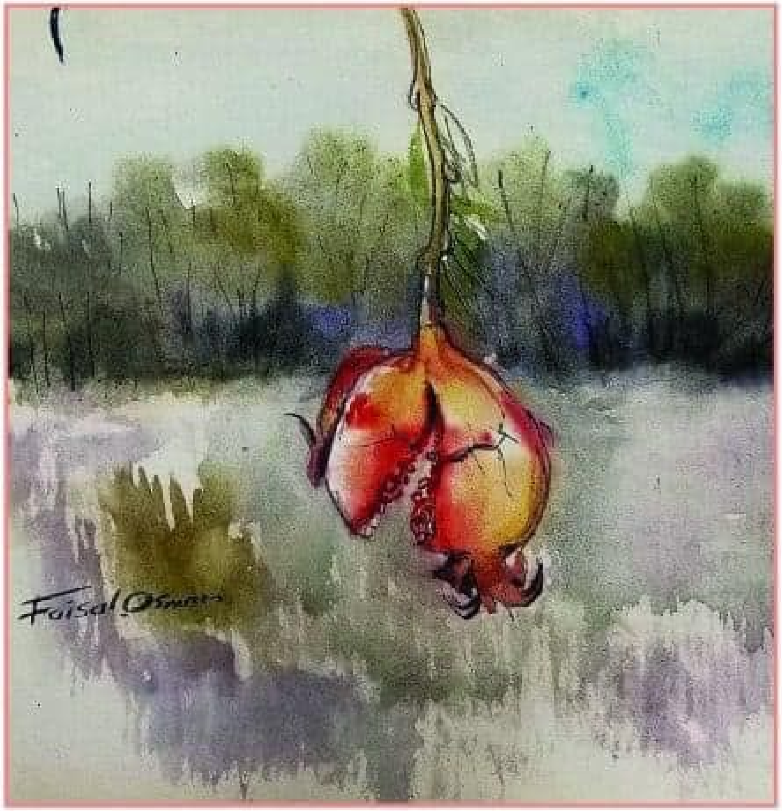

دوا هەنار

کاری هونەرمەند
فەیسەڵ عوسمان

لەم ژمارەیەدا

• دۆسیە:

١. فاتە هەڵۆ باسی چەند بەسەرهاتێکی خۆی دەکات / سەرباز مەجید ٤
٢. فاتە هەڵۆ / مەجید عەبدولرەحمان ٥
٣. شارێک نازنای هەڵۆ دەبەخشێت بە ژنێک / زرار سەرتاش ٨
٤. فاتە هەڵۆ لە ڕۆمانی شمشێری مووسای من دا / سابیر ڕەشید ١١
٥. هەڵۆی دایک / مەجید خۆشناو ١٣
٦. فاتە هەڵۆ .. ژنێک پێیەکانی لە با درووست ببوو! / درەخشان عەلی عەبدولقادر ١٤
٧. جەمیلە بوحەیردی جەزائیری، یان فاتە هەڵۆی شەقڵاوە / عەلی هەریری ١٥

• مێژوویی:

١. تراژیدیای کوردان / یوسف زیدان - و: شەفیقی حاجی خدر ١٨

• ڕەخنە و لێکۆڵینەوە: تەوەرێکی تایبەت بە (کەریم کاکە)

١. کەریم کاکە لەبەردەم (٣) پرسیاردا / ئا: دیوان ٣٥
٢. نهێنییە شاراوەکان لە ڕۆمانی (ئەستێرەی قەلاتی)دا / مەسعوود پەرێشان ٣٧
٣. غیرەتی ئافرەت .. تیۆری ڕەخنەیی فێمینیستی و...... / گۆران سەباح ٤٥
٤. هاوارێکی بەردەوام .. ڕۆمانی (شنگال، هایێ ل من) / ڕێباز مستەفا ٤٨
٥. ماچ .. وەکو کارەساتێک لە ڕۆمانی ماچی یەکەمدا / سابیر ڕەشید ٥١
٦. « نیل بە سارای سیناوە » .. خوێندنەوە بە چاوی فیلم و وێنە / سەنگەر زراری ٥٤
٧. گێڕانەوە لە نووسینەکانی (کەریم کاکە)دا / کۆسرەت ئەحمەد بێکەس ٥٦
٨. درەختی کەتتاوە لەنێوان کاریکتەری زۆرباوی و حیکایەتخوانی دۆنکیخۆتی/ عەلی شێخ عومەر ٥٨
٩. جەلیل کاکە وەیس: نایشارمەوە بەرهەمەکانی کەریم کاکە لەڕووی ئەدەبی و فیکری ٧١
١٠. فازیل شەورۆ: کەریم کاکە دەنگێکە لە ئەفسانەی خامە، دەنگدانەوەیەک لە خەیاڵدانی واقیع ٧٢

• دەق: (چیرۆک - شیعر)

١. نانەواکە / فێردیناند فۆن شیراخ - لە ئەڵمانییەوە: باهۆز مستەفا ٧٤
٢. داگیرسان...کوژانەوە / ڕۆژ هەڵەبجەیی ٧٧
٣. ژنێکی شاعیر / بەناز کاوێس ئاغا ٧٨

• ڕۆشنبیریی گشتی:

١. بڵاوبونەوەی پەتا گوازراوەکان لە کوردستاندا / موحەممەد کەلالەیی ٨٠

• دیدار:

١- دیدار (شێرزاد حەسەن) / دیداری سمکۆ عەبدولکەریم ٩٠

• هونەریی:

١. (دوا ڕۆژەکانی بابلۆ) لە نێوان دەرهاوێشتە ترسناک و ئومێد بەخشەکاندا / حەمەسوار عەزیز ١١٢

• خوێندنەوەی کتێب:

١. ڕۆمانی پاشای گەورە .. نووسین و جیاوازی / تەحسین تەها چۆمانی ١٢٠

• لەبری بیرەوەری:

١. شەو لەکێوان (بەشی٧) / د. ئەرسەلان بایز ١٢٤

• ڕێستگەی دیوان:

١. (١) پرسیار ١٣٠
٢. بۆ چووینە لای عەزیز گەردی؟ چی پێ وتین! / مەسعودی مەلا هەمزە ١٣٣
٣. (لاوە)کەی من؟! / ئیدریس لاوە ١٣٥
٤. حەسەن زیرەک ... نیو سەدە دوای کۆچکردنی و مانەوە لە لووتکە / قەهار شێخانی ١٣٨
٥. گۆشـەی دیوان ١٤٠
٦. سالۆنی لاپەڕە (٩) ١٤٢

• لاپەڕە ١٤٤:

١- پێشەکی / پ.ی.د. ئەحمەد حەمەدئەمین ١٤٤

تراژیدیای کوردان

نووسینی: یوسف زێدان
و/لە عەرەبییەوە: شەفیق حاجی خدر

جاربەجار لە ئاخاوتنی باوی (عامیە) میسری و لە هەندێک دەربڕیندا، لێهاتوویەکی تایبەتی تێدا هەیە، ئەمەش لەو کاتەدایە، کە واتا و ئاماژەی دەربڕینەکانی لە واژەیەک (دەستەواژەیەکدا) کورت دەکاتەوە. خەریک بووم هەندێک لەو دەستەواژە باوە قووڵانەی ئاخاوتنەکە کۆبکەمەوە، تا باسەکە ببێتە دەروازەیەک بۆ دۆزینەوەی لێهاتوویی دەربڕینی ئاخاوتنی باو، ئەمەش دەروازەیەکی ڕێخۆشکەر بوو، بەڵکو بۆ کتێبی داهاتووم کۆی بکەمەوە، لێ لەبەر هاتنەپێشەوەی هەندێ هۆکار، لەوانە پشێوی بارودۆخ و مێشکی بەکۆمەڵمان و بەشێوەیەکی گشتیش تێشک نەخستنەسەر وەردەکاری شتە گرنگەکانم، هەموو ئەمانە وای لێکردم ئەم کارە بۆ کاتێکی دیارینەکراو هەڵبگرم.

ڕوویەکی ئەو بلیمەتییانەی ئاخاوتنی باوی میسری، ئەو قسەیەمانە: کاتێک یەکێک فێڵ لە یەکێکی دیکە دەکات و شتێکی لێ وەردەگرێت بێ ئەوەی لە بەرانبەردا مافی خۆی پێ ڕەوا ببینێ و بیداتێ، ئیدی لەم حاڵەتەدا دەگوترێت: (استکردە) بەکوردی کردووە. ئەمەش کارێکی ڕابردووە لە بناغەدا لە زمانی باو و لەنێو خەڵکی سادە و عەوامەکەدا وەرگیراوە، مەبەستم وشەی «استکراد»ە کە ئاماژەیە بۆ لەخشتەبردنێک، بەهۆیەوە ڕاکردنە لەوەی لە بەرانبەر شتێکدا ماف بدرێتە ماخۆکەی خۆی. هەڵبەتە ئەم وشە باوە و پێکهاتەکانی ڕاستەوخۆ لە وشەی «الاکراد»ەوە هاتووە، ئەوانەی لەماوەی سەدە دوور و درێژەکانی ڕابردوودا لەسەر دەستی عەرەب بەو شێوەیەی کە باسی لێوە دەکەین ئیستیکراد کراون. لە بەراییەوە پێناسەیەکی کورد و بنەچە ڕەسەنەکەیان و ڕەگوڕیشە دوور و درێژە مێژووییەکەیان دەخەینەڕوو.

تەمومژی سەرهەڵدان

کورد کۆمەڵەیەکی زۆرینە موسڵمانن، لە ناوچەیەکی بەربەریندا دەژین، پێی دەگوترێت کوردستان، واتە شوێنی کوردان، یان وڵاتی ئەوان. ئەمەش ناوچەیەکە باکووری عێراق و باشووری خۆرهەڵاتی تورکیا، هەروەها باکووری خۆرئاوای ئێران و باکووری خۆرهەڵاتی سووریاش دەگرێتەوە. ئەمڕۆ ژمارەی کورد لە نێوان ٢٥ تا ٣٠ ملیۆن کەسدا دەبێت. ئەم ژمارەیە بە شێوەیەکی نزیکەیی بەم شێوە جوگرافییەی کوردستان دابەش بوون؛ ١٥ ملیۆن لە تورکیا، چوار ملیۆن لە عێراق، چوار ملیۆن لە ئێران، دوو ملیۆنیش لە سووریا. هەروەها ژمارەیەکی زۆریش لە وڵاتەکانی دیکەی جیهاندا هەن، هەر لە ئەڵمانیا زیاتر لە نیو ملیۆن کورد هەن، بە سەدان هەزاریش لە کەنداوی عەرەبی و لە ئەفغانستانن و دەوروبەرەکەشی ژمارەیان سەروبەندی دەیان هەزار دەبێت.

کورد بە سەنگینی (جدیبوونی) پیاو و جوانی ژنەکانیان ناسراون هەروەها ئەوان خەڵکێکی سادەن، هەزاران ساڵە بە سادەیی لە بەرزایی و پێدەشتەکاندا دەژین. مێژوونووسە ناسەمەندەکان بە دۆزینەوەی بنەچەی بەرایی کوردان لەنێوان زۆر لە بیردۆزەکاندا حەیران و سەرگەردان ماون، بیردۆزە هەرە سادەکەیان دەڵێ کورد «ڕەوەندەی» فارس بوونە، واتە: نەتەوەی فارسی (ئێرانی) دێرین خەڵکی شارستان و دیهات بوونە، لەنێویاندا جووتیار و کشتیاریان هەبوون لە دەشتە پانوبەرین و بەپیتەکانی فارسیدا ژیاون. هەروەها ڕەوەندەشیان هەبووە، ئەوانەی لە ناوچە بەرزاییەکاندا (کێوەکانی زاگرۆس) بە

مەرداربییەوە خەریک بوونە، ئەوانەش دواتر بەگوێرەی قسەی عەرەب بێت، بوونەتە کورد، عەرەب پێیانگوتوون (ئەکراد /اکراد) لەکاتێکدا خۆیان بەخۆیان گوتووە «کورد» و ناوی ولاتەکەی خۆشیان دەنووسن: کوردستان.

لە بەرانبەری ئەم ڕایەشدا، مێژوونووسی دیکە هەن، کورد بە کۆمەڵەیەکی کۆنینە دادەنێن، کە لە ناوچەی «میدیا» لە ئەنادۆڵەوە هاتوون، ئیدی لەگەڵ خەڵکی خۆجێی لە باکووری کوردستان تێکەڵاوبوونە، ئیدی کورد بەرهەمی ئەو تێکەڵەیەن، کە بەر لە سێ هەزار ساڵ ڕوویداوە. ئەم خەڵکە لەو ناوچە سەختەیەدا بەشداری ڕووداوی زۆر گەورەیان کردووە، کە هەندێک جار سەرکەوتوون، بەڵام زۆرینەی جارانیش بوونەتە قوربانی شەڕ و پێکدادان و کوێرەوەرییەکان، بەجۆرێک وڵاتەکەیان بۆتە مەیدان و شانۆی ئەم جۆرە ڕووداوانە، باشتریش وایە بڵێین نیشتمانەکەیان بووەتە «خاڵی بەیەکدادانی» ئەو جەنگانە: فارس و یۆنان، ئاشووری و ئەکەدی، موسڵمان و بیزەنتی، سەفەوی و عوسمانی. لەوەش هەر گەڕێ لە ڕێی لەشکرکێشییە یەک لەدوای یەکەکان ئەو خاکە مەترسیدارە زۆر بەڵای دیکەیان بەسەردا هاتووە، بەجۆرێک ئەو ناوچەیە خاڵی ترسناکی جیهان بووە، کە تا ئێستاش لەسەر دەستی داعش درێژەی هەیە و بە چاوی خۆمان دەیبینین.

ناکۆکی لەسەر ڕەچەڵەکی کورد شتێکی کۆنە، نزیکەی بەر لە هەزار ساڵ جیاوازی لەسەر بنەڕەتییان دروست بووە، ئەمەش لەکتێبی مەسعودی بە ناوی (مروج الذهب و معادن الجوهر)دا دیارە، لەوێدا مەسعودی دەڵێت: هەر لە بەراییەوە خەڵک لەبارەی کوردەوە ناکۆکن، هەندێکیان هەن دەڵێن ئەوان لە نەوەی ڕەبیعەی کوڕی نزارن، هەر لە دێرزەمانەوە بە تەنیا ژیاون و بوونەتە دراوسێی عەجەم و فارس، ئیدی لە زمانەکەی خۆیان (لە عەرەبی) دابڕاون و زمانەکەیان بووەتە عەجەمی(بیانی) کەسانێکیش هەن دەڵێن کورد لە (مضری کوڕی بزار)ن لە کوڕی کورد کوڕی مەرد کوڕی سەعسەعەی کوڕی هەوازنن، هەر لەدێرزەمانەوە بەهۆی ڕوداوگەلێک کە لەگەڵ غەسان لێیان قەوما، دابڕان. هەروەها خەڵکانێکیش هەن دەڵێن ئەوان لە ڕەبیعە و مەزەڕن (مضر) ئیدی بۆ ئاو و بۆ لەوەڕگا پەنایان بۆ چیاکان برد و لە زمانی عەرەبی وەرگەڕان.

پاشان مەسعودی قسەی سەیر و نامۆ لەبارەی ڕەچەڵەکی کوردان دەهێنێتەوە. لەو جۆرە قسانە گوایە کورد لە ژنەکانی سلێمان پێغەمبەرن، ئەو ژنانەی شەیتان تووشیان بوو و لێی دووگیان بوون! هەنووکە ئێمە نابێت بەو بیرۆکە سەیرانە سەرسام بین، ئاخر لە زەمانی کۆنەوە بەند و باو هەیە، مێژوونووسانیش هەندێکیان لەوانەیان وەکو حەکایەت بۆ گێراوینەتەوە. هەر بۆ نموونە: مسرییەکان نەوەی مەساریمن! عەرەبیش وەچەی کەنیزەکی میسری هاجەرن! عەموونییە و موابییەکانیش (هەردوولایان لە دانیشتوانە ڕەسەنەکانی ئوردنی ئێستان) نەوەی زینای مەحاریمن! پێغەمبەر لووت سەرجێی لەگەڵ هەردوو کچەکانی کرد، یەکێکیان موابی بوو، کە بووە باپیرەی موئابییەکان، کیژەکەی دیکەش «بن عمی» بوو، کە باپیرەی عەمونییەکانە.

هەمیشەش شتە خورافییەکانی تەورات سەرچاوەی ئەو لێکدانەوە سەیرانەی ڕەچەڵەکی کۆمەڵە گەورەکان بوونە، ئەوانەی بە حیسابی خۆیان ئەو ڕۆڵانەی خواوەند (یەهود) کە کەس نازانێت ڕەچەڵەکیان چییە، سووکایەتی بە بنەچەی ئەوانی دیکە دەکەن. با بگەڕێینەوە سەر پرسی ڕەچەڵەکی کورد.

بەشی یەکەمی کتێبە ئەنسکلۆپیدیایەکە، کە یەکێک لە کوردە هاوچەرخەکان «د. جەمال ڕەشید ئەحمەد» دایناوە و ناوونیشانەکەشی وەهایە: سەرهەڵدانی کورد لە مێژوودا. ئیدی لەو بەشەدا کە هەزار لاپەڕەیە، ئەو ڕا و بۆچوون و قسە و قسەڵۆکە دژبەیەکانەی هێناوەتەوە کە هەوڵیانداوە «ڕەچەڵەکی» کورد بە شێوەیەکی ڕەگەزی بدۆزنەوە، ئیدی دوای ڕۆچوون بەنێو ئەو تەوژمە بەخوڕەدا، پێناچێت بە شتێکی دیارکراوەوە لێی دەربچین. باشە بۆچی؟ ئەمەش بەهۆی زۆری ئەو ترساندن و تێکەڵکردنەی زانست بە شتی خورافی، هەروەکو چۆن باس لە ڕەچەڵەکی سەرەتایی هەر کۆمەڵەیەکی مرۆڤایەتی گەورە دەکرێت. ئەمەش دەمانگەڕێنێتەوە سەر دەست پێکەکان، بە شێوەیەک پێتۆڵیەتی ئاخاوتنی باوی (عامیەی) میسری لەوەدا بەرجەستە دەبێت، کە کێشە و جیاوازی گەورەی لەبارەی ڕەچەڵکی «مسرییەکان» و دەوڵەتەکەیان

“ مەسعودی قسەی سەیر و نامۆ لەبارەی ڕەچەڵەکی کوردان دەهێنێتەوە. لەو جۆرە قسانە گوایە کورد لە ژنەکانی سلێمان پێغەمبەرن ”

یەکلایی کردووەتەوە، ئیدی عەقڵی بەکۆمەڵی میسری بە شێوەیەکی دەستپێشخەرانە بەو دەربڕینە ناودارەی خۆی یەکلایی کردووەتەوە: مسرییەکان لە بنەڕەتدا حەلوانین!

بە چاوپۆشین لەسەر پرسی ڕەچەڵەکی یەکەمی کورد و ئەوانی دیکە، ئەمەش لەبەر ئەوەی مەحاڵە بگەینە ڕایەکی زانستی بڕواپێکراو، نەخاسمە ئەگەر بگەڕێینەوە پێش چاخی مێژووی نووسراو، ئیدی دەڵێین کورد نەتەوەیەکی گەورەی موسڵمانن، سەدان ساڵە لەگەڵ عەرەبدا دەژین، ئەمڕۆش لەسەر دەستی عەرەب و یاریدەدەرانی تورکدا لە شەڕێکی قڕکردنی ترسناکدا گلاوە. با ئەم خاڵە وردە هەستیارە بە قەسیدەیەکی ناپێشچاوی مەحموود دەروێش لەبارەی کوردەوە کۆتایی پێبێنم (ئەم بەندەش هەر بە قەسیدەیەکی نەناسروای شاعیر، کە لەبارەی ئەوانەوە نووسراوە، کۆتایی پێدەهێنم) ئەو لە چەند دێڕێکیدا دەڵێ:

کاتێ سەردانی کوردێک دەکەم، بەیانی خۆی بیردەکەوێتەوە

ئیدی بە گەسکی تۆزاوی دووری دەخاتەوە،

گومڕایی لە سەر ناسنامەی دەتەکێنێ.

ناسنامەی من زمانمە، خۆم زمانی خۆمم

دڵیشم پشکۆیە

بە زمان بەسەر ناسنامەدا سەرکەوتم

بە کوردەکەم گوت: بە زمان تۆڵەم لە دیارنەبوون/غیاب کردەوە.

ئەویش گوتی: من نارۆم بۆ بیابان

منیش گوتم: منیش ناچم.

چاوم بڕیە سەر با

زمانی ئاڵنگار و ناسنامە

"لە سەدەی چوارەمی کۆچی (دەیەمی زایینی)دا و بە کاریگەریی دینی ئیسلامی، کە بووە بیروباوەڕی بەشی هەرەزۆری کوردیش، فەرهەنگی عەرەبی بەسەر دانیشتوانی کوردستاندا زاڵ بوو"

لە گەورەترین دەردوبەڵا کە بەسەر نەتەوەیەک لە نەتەوەکان دێت ئەوەیە، نەناسینی خەڵکەکەی بگاتە ئاستێک بە هۆیەوە واتای بێژەکان و دەستەواژە بەکارهێنراوەکانی نێوانیان نەتوانرێت دیاری بکرێن. ناکرێت لەنێوخۆیاندا هاموشۆیان لەگەڵ یەکدی دا هەبێت، مەگەر بەقەدەر ئەوە نەبێت کە ئاژەڵی بەستەزمان هاموشۆیان لەگەڵ یەکدا هەیە، لەو کاتەی دەنگێکی ناڕوونیان لێوە دەردێ، ئەوسا مەگەر هەر لەبارە گشتییەکەدا تێبگەین، کە ئەم «دەنگە» دەربڕینی ئازارێکە، «دەنگە»کەی دیکەش بانگەوازێکە بۆ سواری یەکدیبوون و جووتبوون یاخود ئاگادارکردنەوەی هەڕەشە و نمایشی هێز، یاخود جاڕدانی حاڵەتێکی دڵخۆشی کاتییە وەک ئەوەی لای مەیمون دەیبینین. ئەم «دەنگانە»ش ناکرێت ناوی وشە و دەستەواژە و واتەیان لێ بنێین، یاخود بە پێکهاتەی «زمان»یان دابنێین بەوەی واتایەکیان هەبێت وەکو ئەوەی واتای وشەیەکی جیاوازی مرۆیی بێت.

لێرەدا نامەوێ درێژە بەو پێشەکییە لەبارەی بایەخی زمانی ئادەمیزادەوە بدەین، ئەوەی زانراوە ئەوەیە؛ مرۆڤ شارستانی نەناسیوە مەگەر ئەوکاتە نەبێت کە زانیارییەکانی بەهۆی پەرەسەندنی زمان و نووسینی لا کەڵەکە بووبێت، کەچی باقی زیندەوەرەکان بە شێوەی سووڕی بەدواییەکدوهاتوودا دەژین، کە هیچ نەوەیەکیان جیاوازی لەگەڵ هی پێش خۆی نییە، هەروەکو ئەو دۆخەی مرۆڤ، کە بە بیرکردنەوە (لە ڕێی واژەکانی) و تۆمارکردن (بۆ گواستنەوەی زانیاری و بەرهەمی هزر) و پێراگەیشتن (بە گواستنەوەی هزر لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی دیکە) جیادەکرێتەوە.

کاتێکیش لەبارەی کوردانەوە نووسیم، چەندین کۆمێنتم لە ڕۆشنبیرانی کوردەوە بۆ هاتەوە، لەپاڵ جۆشوخرۆشی توندەوە بۆ پێداگرتن لەسەر ڕەچەڵەکی مێژووی ڕەگ ئاژۆیان، ئاماژەگەلێکی سوودمەندی وەهای تێدابوو، بەوەی عەرەب ناوی «ئەکراد/اکراد»یان لەسەر قیاسی وتەی عەرەبی «ئەعراب/اعراب» لێناون، ئەمەش بۆ جیاکردنەوەی عەرەبە لە ئەعرابی، بە چەشنێک سیفەتی «ئەعرابی» ئاماژەیە بۆ سارانشینەکان، کە لەسەر لەوەڕاندنی مەڕومالات دەژین. کاتێکیش عەرەب ئەو خەڵکەیان بینی لەوان دەچن و مەڕ و ماڵاتیان لە پێدەشتەکان دەلەوەڕێن، ئیدی لەسەر قیاسی «ئەعراب» ناوی «ئەکراد»یان لێنان. هەرچەندە ناوی ڕاست و دروست لای ئەوان بەگوێرەی زمانی کوردی: «کورد»ە.

منیش لە دڵی خۆمدا گوتم پێویستە بە چارەسەرییەکی سادە بەسەر ئەم ناکۆکییەدا باز بدەین، ئەویش بەکارهێنانی ناوی کوردە، پێتی کافەکە بۆری لەسەر بێ، یان وەها بنووسرێ

کورد. بەم چەشنە لە بەکارهێنانی بێژەی «ئەکراد» دوور دەکەوینەوە، کە کورد بەهۆیەوە ڕقیان لە عەرەب دەبێتەوە! هەر هیچ نەبێت لەم قۆناغەی ئێستاماندا، ئەم قۆناغە ئاڵۆزەی کورد لەسەر دەستی عەرەب و تورک و فارسدا تووشی قڕکردن دەبنەوە. ئەم حاڵەتەش ئاخۆ بە شەڕ و کوشتارگەی داعشیانەی هاوچەرخ بێ و پێشتریش بە بۆمبی گازی ژەهراوی بوو بێت، کە سەدام حوسێن لە دژی کوردی عێراقدا بەکاری هێنا، یاخود بە چەوساندنەوەی تورکی بێ، کە هەر لە ڕۆژگاری کەمال ئەتاتورکەوە تا ئەمڕۆی «ئەردۆگان» دانەمرکاوەتەوە، ئەو ئەردۆگانەی خۆی بە ڕەوتی ئیسلامی هەڵدەکێشێ و کاتێکیش کورد قڕ دەکات، یان هەر هیچ نەبێت کاتێک سەرکوتیان دەکات، مێش میوانی نییە. هەر بەو بۆنەیەشەوە، ئەو ڕۆژەی ئەردۆگان لە قاهیرە میوانی دەسەڵاتدارانی ئیخوانی موسلمین بوو، لەوێدا وەستا و لەبەردەم هۆیەکانی ڕاگەیاندندا بە شان و باڵی ئیسلامی هەڵدەدا، هەر لەوکاتەشدا بوو فڕۆکەی جەنگی تورکی بە توندی هێرشی دەکردە سەر ناوچەی دیاربەکری کوردی، لەو کاتەی ئەردۆگان گوتارە ئیسلامییانەکەی خۆی دەدا، کورد لە ڕیزی موسڵمانەکان حیساب نەدەکران!

• • •

لێرەوە خۆم بەخۆمم گوت، دەی بەسیەتی ئەو کوردە ئەوەندە دەرد و کوێرەوەریەیان بەسەرداهاتووە، چی تێدایە ئەگەر ڕەچاوی ئەو بێژەیە ئاسانەی ناوەکەیان بکەین، ناویان بە «کورد»بهێنین، ئەو وشەیەی خۆیان حەزیان پێیەتی. ئەمەش هەر لەبەر خاتروخۆتر نییە، لەگەڵ ئەوەش «خاتری» شکاوی کورد پێویستی بە چاککردنەوە و هەڵبەستنەوەیە، بەڵکو پێویست دەکات عەرەب داوای لێبووردنیان لێبکات، لەسەر ئەوەی لە سەدەکانی ڕابردوودا بە کوردیان کردووە و هێشتاش هەر لەسەری دەڕۆن و دەیکەن. دەی با واز لەو ڕستە سوواو بێ مانایەش بێنین کە دەڵێت: «داعش نوینەرایەتی عەرەب و ئیسلام ناکات» چونکە ئەم ڕستەیە دەربڕینێکی بێ واتایە، دواجار داعشەکان عەرەب و موسڵمانن، هەرچەندە عەرەب و موسڵمانەکانیش حاشایان لێبکەن. ناوی «کورد» بەم شێوەیەی ئێستا لە ڕووی زمانەوانییەوە ڕەوانترە، پێکهاتەکەشی لە «ئەکراد» دروستترە، چونکە ئێمە بە تاکێکیان دەڵێن «كردي» نەوەک «اكراديا»، هەروەها دەگوترێت کچێکی «كردية» نەوەک «اكرادية».. دەڵێن کوردستان نەوەکو ئەکرادستان!

ئەوەی پێشتر گوتمان، دەمانباتە سەر باسوخواسێک لەبارەی زمانی کوردی، هەر کەمێک پێش ئێستاش چەند دێڕێکمان لە قەسیدەی مەحموود دەروێش هێنایەوە، کە پێشکەشی نووسەری کورد «سەلیم بەرەکات»ی کردبوو. تێیدا و لە دێڕی یەکەمییەوە ئاماژەی بە ژان و ئاسۆرە هەنووکەییەکانی کورد کردووە. ئەم شاعیرە فەلەستینییە پێشبینی کردووە و دەڵێت: «کاتێ سەردانی کوردێک دەکەم، سبەینێی خۆی بیردەکەوێتەوە.. ئەمەش دێڕە شیعرێکە لەسەر پێوەری عەروزی «عەروز پێوەری شیعرە»و لەسەر تەفعیلەی بەحری تەواوەوە ڕێکخراوە، ئەمەشیان گرنگترین و ناودارترینیانە لەنێو بەحری

> “ زاڵبوونی زاراوەکانی ئاری بەسەر هەردوو زمانی کاسیی و حوری لە هەزارەی دووەمی پێش زاییندا بووە بەردی بناغەی پەیدابوونی زمانی کوردی لە مێژوودا ”

> « مێژوونووسی دیکە هەن، کورد بە کۆمەڵەیەکی کۆنینە دادەنێن، کە لە ناوچەی «میدیا» لە نەنادۆڵەوە هاتوون، ئیدی لەگەڵ خەڵکی خۆجێی لە باکووری کوردستان تێکەڵاوبوونە، ئیدی کورد بەرهەمی ئەو تێکەڵەیەن »

شیعری عەرەبی. دەکرێت لەڕووی عەروزییەوە بەم شێوە دابڕێژرێتەوە: «متفاعلن، متفاعلن، متفاعلن، فعل (یتذکر ال، کردی حی، نازورە، غدە) ئەگەر بەدەر لە ئیقاعی عەروزیدا وشەکان ڕێکبخەینەوە، بە شێوەیەکی ڕوونتر ئاماژە بۆ پێشبینی شاعیر دەکات: کاتێک سەردانی کوردێک دەکەم، سبەینێ خۆی بیردەکەوێتەوە! یان بە وتەیەکی ڕوونتر: کاتێک کوردێک منێکی فەڵەستینی خاوەن کوێرەوەری دەبینێت، ئەو، ئەو کوێرەوەرییانەی بەسەریدا هاتوون و ئەوانەی بەیانیش ڕوودەدەن بیردەکەوێتەوە. پاشان هەر لە قەسیدەکەی قسەی شاعیردا وەها دێت: بە گەسکی توزوبا ڕایدەماڵێ! واتە لە مێشکی خۆیدا فڕێی دەدات.

لە دوا دێڕی قەسیدەکەدا، شاعیر، یان باشتر وایە بڵێین لە کۆتاییەکەیدا دەڵێت: بە زمان بەسەر ناسنامەدا سەرکەوتم، بە کوردەکەم گوت: بە زمان تۆڵەم لە دیارنەمان/غیاب کردەوە. ئەویش گوتی: من ناچمە بیابان، منیش گوتم: ئەزیش ناچم، ئیدی سەیری بام کرد. بەم جۆرە بەگوێرەی ئەوەی دادێ لە شیعر و ئاماژە قووڵەکانی دەگەین.

• • •

کورد ئەمڕۆ بەسەر وڵاتێکدا دابەش بووە، هەمیشە هەوڵدراوە ناسنامەی شارستانی و ژیارییان سەرکوت بکرێ: لە تورکیا بە تورکی دەدوێن، ئێران بە زمانی فارسی، عێراق و سوریاش بە عەرەبی. هەرچی کوردی هەندەرانیشە بەسەر وڵاتە خۆرهەڵاتی و خۆراواییەکاندا پەرشوبڵاوبوونەتەوە و بە زمانی لێکدی جیا قسەدەکەن.

مەیلی سیاسییانەی کورد بەسەر چەندین حزب و هێزی سیاسییدا دابەش بووە، هەندێکیان دژی یەکدین، زۆریشیان لە لایەن دەوڵەتگەلێکەوە پشتیان دەگیرێت، کە هیچ تەبابییەکیان لەنێو خۆیاندا نییە، یان لەگەڵ خۆیاندا جەنگ هەیە: عێراق و ئێران، سوریا و عێراق، تورکیا و سوریا، تورکیا و ئێران. بەڵام ئەم دەوڵەتانە سەرباری جیاوازی و ناکۆکی تاڵی نێوانیان، یەک خەم و پەرۆشی کۆیان دەکاتەوە، هەموویان سەرسەختانە هەوڵی بۆ دەدەن، ئەویش: سەرکوتکردنی کورد و ڕاگواستنیانە، یان لە ڕێی جەنگێکی قڕکردن و لە کۆڵ خۆکردنەوەیان، وەکو ئەوەی داعش لەم ڕۆژگارەدا دەیکا.

کەواتە، ئەی چی کورد بەیەکەوە کۆدەکاتەوە؟ هەڵبەتە کوێرەوەری و کەساسیی گشتیی و زوڵمی زۆر، بەڵام ئەمەش بە تەنیا بەس نییە بۆ ئەوەی چوارچێوەی «ناسنامە»ی کوردی دەستنیشان بکات. بێگومان ئەوەش کۆیان دەکاتەوە، ئەوان لە ناوچەیەکی یەکانگیری جوگرافی نیشتەجێن کە ناوی تایبەتی خۆی هەیە لە زەین و مێشکدا، نەک لەسەر نەخشەی کوردستان. لێ ئەم پەیوەستییە جوگرافییە بە سنووری سیاسی پچڕاوە، ئەو سنوورەی ئیستیعمارەکان لەسەر کاغەز کێشاویانە؛ لەپێناو ئەو بستۆکەش کە پێیدەگوترێت «سنوور» خەڵکێکی بێژمار بوونەتە قوربانی. هەڵبەتە مێژووی دوور و درێژ، کورد بەیەکەوە کۆدەکاتەوە، بەڵام مێژووش هەر هێزدارەکان دەینووسنەوە، نەک خاوەن ماف. سەرکەوتووەکان و ئەوانەی جڵەوی دەسەڵاتیان بە دەستەوەیە مێژوو دەنووسنەوە نەک خەڵکی ستەمدیدە، ئەوانەی لەبن جەور و ستەمی دەسەڵاتداراندا دەناڵێنن! کەواتە ئەدی چی کورد بەیەکەوە کۆ دەکاتەوە؟

یەکەمین پەیوەستبەندی پاڵپشتی ناسنامەی کوردی زمانە. زمان پاڵپشتی ناسنامەیە، ئەمەش چ بۆ کورد بێ، یان بۆ نەتەوەکانی غەیرە کورد. تەنانەت ئەگەر هاتوو تاکەکانی ئەو نەتەوەیە، یان نەتەوەیەکی دیکە دژواری ئەو «پەیوەستییە» یەکەم و مەرجە هەرە بایەخدارەشیان فەرامۆش کردبێت، ئەوە زمان «منداڵدانی» بنەڕەتی زاوزێی خەڵک و میراتەکەیانە، شاعیرەکە تووشی وەهم بوو، ئەندێشە و ئاوات و دەستیان لێوەشاند کاتێک گوتی: «خاکیش وەکو زمان بە میرات بەجێدەمێنێ» قسەی لەسەر نییە زمان حاڵەتێکی بۆ ماوەییە، بەڵام گومان، هەموو گومان لەسەر خاک و شوێنگە و یەکێتی سیاسییە، کە بەمیرات بەجێ نامێنێ. خەڵک نەوە لەدوای نەوە زمان لەیەکدی وەردەگرنەوە، ئەمەش شتێکی خۆزاییانەیە، بێ ئەوەی هەڵبەسترابێت، هەرچی خاکە، دەکرێت ئاکنجییەکانی کۆچ بکەن، یان دەکرێت بە گوێرەی بەرژەوەندییە بەهێزەکان دابەش بکرێت، یاخود لە نێوان تاکەکاندا کڕین و فرۆشتنی پێوەبکرێت و هەروەها لەنێوان

دەوڵەتانیشدا سازشی لەسەر بکرێت. دەکرێت زەوی بە میرات بمێنێتەوە دەکرێت نەشمێنێتەوە، بەڵام زمان ئەوا بێ سێ و دوو لەنێوان نەوەکاندا بە میرات لەیەک وەردەگیرێتەوە، مەگەر خەڵک و ئاخێوەرەکانی کەسانی هیچ و پووچ و بوودەڵەبن و بە ئارەزووی خۆیان واز لە زمانەکەی خۆیان بێنن، ئەم حاڵەتەش هەروەکو لەم ڕۆژگارەماندا لای زۆر لە عەرەبە هاوچەرخەکان دەبینین، بۆ ئەوەی باڵایی کەسایەتی خۆیان نیشان بدەن، ئەوا زمانی ئینگلیزی و فەرەنسی بەکاردەهێنن، لەکاتێکدا ئەوان ئەوە نازانن، کە لە واقیعدا تەنیا دەرخەری ڕەنجەڕۆیین.

کوردیش زۆر بە مەحکەمی دەستی بە زمانەکەی خۆیەوە گرتووە، هەرچەندە لەسەر دەستی عەرەب و فارس و تورک کەوتوونەتە ژێر ئابلووقەیەکی فەرهەنگی زۆر سامناک. لە زۆرینەی شوێن و ناوچەکاندا دان بە زمانی کوردییدا نانرێت، بەوەی زمانێکی فەرمی بێت، هیچ هەوڵ و کۆششیش نادرێ تا زمانەکە بپارێزرێ (بەڵکو بە پێچەوانەوە کاری زۆر لەسەر ئەوە دەکرێت زمانەکە لەناوببرێت) کوردەکە ئەوە باش دەزانێت، پەیوەستی و گرێدەرەوەی یەکەم و سەرەکی لەنێوان خەڵکە دابووەشبووەکەی بەسەر وڵاتاندا، ئەوانەی تووشی کردە و ئۆپەراسیۆنی قڕکردنی ڕێکخراو (جینۆساید) و سەرکوتکردنێکی سامناک بوونەتەوە، بەتەنیا هەر زمانە. لە عێراق و سوریادا زمانی عەرەبی «ناسنامەی» باو گشتییە، بەهەمان شێوەش ئێرانی فارسی و ئەنادۆڵی تورکی. هەر بە زمانیش کورد لەو شوێنانەی تێدا دەژین بەسەر ناسنامەی سیاسی خوازراوەوە زاڵ بووە، هەر بەزمانیش تۆڵەی لە نادیاریی و بەمەبەست بزرکردنی ناسنامەی ڕەسەنی خۆی کردۆتەوە، هەر بە زمان وایکردووە ببێتە حاڵەتێکی مەحاڵ بۆ توانەوە لەنێو زمانی ئەوانی دیکەدا، بەتایبەتیش لە زمانی عەرەبیدا، هەر بۆیە بڕیاری داوە نەچێتە بیابان!

هەنووکە زمانی کوردی دوو زاراوەی ناسراوە. یەکسەر کورد دوای ڕوخانی سەدام و کاتێک دەستیان بە شتێک لە سەربەخۆیی گەیشت، بەپەلە بایەخیان بە بڵاوکردنەوەی زمانی کوردی و وەرگێران بۆ کوردی دا (هەر بۆ خۆشیش، یەکەمین زمان لەو بیست زمانەی کە ڕۆمانی عەزازیلی بۆ وەرگێرا، زمانی کوردی بوو!) هەروەها کورد ئێستا و بەر لە هێرشی داعشیش بۆ سەریان، هەموو ڕێگەیەکیان بۆ پێشخستنی زمانەکەیان گرتەبەر، ئەمەش دوای ماوەیەکی دوورودرێژی و بە زۆرەملێ پشتگوێ خرابوو. مەبەستیشم ئەو شێواز و ڕێکارە هاوچەرخانەیە وەکو کەناڵە سەتەلایتەکانی تەلەفزیۆن، تۆڕەکانی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان لەسەر ئەنتەرنێت، ئامرازەکانی گواستنەوەی زانیاری و شتی دیکیش.

مێژوونووسە کوردەکانیش بنەچەی زمانەکەیان دەگەڕێننەوە سەر زەمانی سۆمەری دێرین و نووسینی بزماری زۆر کۆن، ئەوەی پاشماوەکەی لەسەر تابلۆ قوڕینەکان ماوەتەوە. ئەوان بە دوای ڕەوت و ئاراستەی پەرەسەندووی زمانەکەیاندا دەگەڕێن، کە پێیدا تێپەڕیوە، نموونەش زمانە پووکاوەکانی وەک حوری(هوری) و کلدی وئارامی (سریانی) کە هەندێک ئاماژە بە: بیث قرد و (کردو) واتە «کوردستان» دەدەن.

ڕەگوڕیشەی نەتەوەیی

لە چوارچێوەی ڕەسەنایەتی مێژووی نەتەوەی کورددا، د. جەمال ڕەشید لە سەرەتای بەرگی دووەمی ئەنسکلۆپیدیایەکی بە ناوی «سەرهەڵدانی کورد لە مێژوودا» دەڵێت: ئەو ناوچەیەی کورد هەزران ساڵە تێیدا دەژین، لە بەراییەوە ناوی «سوبارتو» بووە، کاتێکیش کۆچەرییە کۆنینەکان پەیدابوون و کۆچبەرەکان تێکەڵی خەڵکی خۆجێی بوون، کۆمەڵەیەکی ئەتنی (ڕەگەزی) خاوەن خەسڵەتی فەرهەنگی و زمانی نوێ لەنێو سوبارتەدا دروست بوو، ئیدی لەبەرگرەوە (ناسخ)ی سامی ڕێگایەکی ئاسانی نەدۆزییەوە تا بە خەتی بزماری تۆماری بکات.

بەرلەوەی بچینە سەر خاڵی داهاتوو، ئەم بڕگەیە پێویستی بە هەڵسەنگاندن و هەندێک ڕاڤەکردن هەیە، بۆ ئەمەش دەڵێین: ناکرێت بەوکەسەی بە خەتی بزماری شتەکانی تۆمارکردبوون بە لەبەرگرەوە (ناسخ)ی دابنێین، چونکە لەبەرگرتنەوە گواستنەوەی ناوەڕۆکی کتێبە، بەوەی نووسینەکەی لەسەر کەوڵ(پێستە) یان لەسەر کاغەزی بەردی (قامیش) یان کاغەز، ئەمەش بە پشتبەستن بە دانەی کۆنینەکە، واتە یەکێک لەبەری

“ بە هیچ شێوەیەک ناتوانین ئەو بەسەردادانە چەکدارانەی داعش بۆ سەر کوردستان ناوی «فەتح»ی لێبنێین، چونکە هەر خۆی بە کردەوە و پێشتر لەبەردەم ئیسلامدا هەر لە سەردەمی فتوحاتەوە، بەر لە چواردە سەدەدا کراوە ”

> ❝ لێرەوە خۆم بەخۆمم گوت، دەی بەسیەتی ئەو کوردە ئەوەندە دەرد و کوێرەوەرییان بەسەردا هاتووە، چی تێدایە ئەگەر ڕەچاوی ئەو بیژەیە ئاسانەی ناوەکەیان بکەین، ناویان بە «کورد» بهێنین، ئەو وشەیەی خۆیان حەزیان پێیەتی ❞

دەگرێتەوە، لەبەری دەنووسێتەوە، ئەمەش پێیدەگوترێت لەبەرگرتنەوە و بکەرەکەشی پێیدەگوترێت لەبەرگرەوە (نساخ) ئەم کردە زانستییەش (لەبەرگرتنەوەی کتێب) لەبنەڕەتدا دابێکی یۆنانی بووە، لەدوای ئەوانیشەوە بووەتە دابێکی ئیسلامی، ناشزانین ئاخۆ سۆمەرییەکان ئەو کارەیان لەسەر هەڵکەندنی تابلۆ قوڕینەکان کردووە، ئەوەی بە مەسامیر ناسراوە.

لە کۆندا تۆمارکردنی بلیمەتانەی سۆمەری بە هەڵکۆڵینی شێوەی پیتەکان بوو بە بزماری کانزایی لەسەر تابلۆیەکی قوڕینی لینجاوی، ئینجا دوای ئەوەی کونەکانی ئاماژە بە پیتەکانیان پڕدەکردەوە، بە ئاگر وشکیان دەکــردەوە. ئەوسا ئەو تابلۆ وشککراوە هەڵکۆڵراوانەیان بە شێوەیەک هەڵدەگرت و دادەنا وەکو ئەوەی کێکی جەژنانەی ئەمڕۆ، کە لای سەرەوەی هەڵکۆڵراوە، هەر بۆیەشە پێیگوتراوە نووسینی بزماری. ئەوسا لەو سەردەمە کۆنینەدا لەبەرگرتنەوە بە شێوەیەکی بەرفراوان (دامەزراوەیی) بەکارنەدەهات، یان بە واتایەکی دیکە کارەکە نەبووبووە پیشە. تۆمارکردن کارێک بوو کەم ڕووی دەدا، بەزۆریش پەیوەست بوو بە باسکردنی پاشا و تۆمارکردنی نەبەردییەکان و پاراستنی دەقە دینییەکانی وەکو داستانی نازداری «ئاتو ئیلیش» واتە ئەو ڕووداوەی لە باڵاوە قەوما، ئەمەش قورئانی سۆمەر بوو، کتێبە دینییە پیرۆزەکەیان بوو، کە چیرۆکی سەرەتای دروستبوونی گەردوون و نهێنییە یەزدانیەکانی دەگێڕایەوە.

ئەوکات لەوێدا وەک ئەوەی لە سەردەمی بیزەنتی و ئیسلامی کاربەردارییەک نەبوو ناوی «لەبەرگرەوە» بێت. ئەگەر هەبوایە، هەق نەبوو سیفەتی «سامی»بدرێتە پاڵ، چونکە ئەمە کەوتنە داوێکی ناسراوبوو، ئەو داوەی هەندێک لە زماناسەکان (فیلۆلۆجییەکان) بە کاریگەریی تەوراتییەوە دایاننابووەوە، ئەمەشیان لەوکاتەدا بوو کە لەیەکترزیکی زمانەکان بوو بەهۆی دراوسێبوونی ئاخێوەران و میراتگرەوەکانییەوە بوو (ئارامی، سریانی، عەرەبی، عبری... هتد) کە یەک ناویان بە باڵا بڕاوە، ئەویش ناوی زمانە سامییەکان بوو! ئەمەش بۆ سامی کوڕی نوح دەگەڕایەوە، سامیش ئەو کەسە مێژووییە تەوراتییە بوو، کە مێژوو نەیناسیوە و هەموو زمانەکانی دیکەشیان لە کۆمەڵەیەکدا بە ناوی زمانە هیند و ئەوروپییەکان کۆکردۆتەوە! ئەم پێناسەیەش بەگوێرەی شوێنە جوگرافییەکە پێناسەیەکی شوێنییە، پێناسەیەک نییە شەقڵێکی بیروباوەڕانەی سەر بە سامی پێوەبێت، بەو پێیەی کوڕی نوحی پێغەمبەر بووە. نوح دوو کوڕی هەبوون، سام و حام. خۆ ئەگەر ڕووداوەکە ڕاستیش بێت، کەواتە ئەی زمانە حامییەکان کوان؟! لەوەش هەر گەڕێ، کە جیهانە کردەییەکە نەوەک تەوراتییەکە، نە سام و نە حامی ناسیوە نە مێژووی بۆ نوسیوەتەوە و نە دانیشی پێداناوە. زۆر لە توێژەران ئەوە دەبینن، کە حەکایەتی لافاوە تەوراتییەکەی نوح، لە بنەڕەتدا چیرۆکی پیاوێکی دڵباش بووە، لە لافاوە هەڵچووەکە سامناکەکەی ڕووباری «دیسان /دیصان»دا نەخنکاوە. ئەو ڕووداوەی لە زەمانی هەرەکۆندا قەوماوە و شاعیرانیش چیرۆکەکەیان لە داستانێکدا بەناوی «لافاوی ڕووباری دیسان» ناوهێناوە و ئیدی جووەکان، لەکاتی بەکۆیلەبوونیان لە بابل گوێیان لە حەکایەتەکە بووە و گواستوویانەتەوە نێو تەوراتەکەی خۆیان.

بابگەڕێینەوە سەر ڕەگوڕیشەی زمانی کوردی و کتێبەکەی د. جەمال ڕەشید (ئەم ڕەخنەیەی پێشوو لە بایەخی کتێبەکە کەم ناکاتەوە) لەوێدا دەق وەها دەڵێت: زاڵبوونی زاراوەکانی ئاری بەسەر هەردوو زمانی کاسیی و حوری لە هەزارەی دووەمی پێش زاییندا بووە بەردی بناغەی پەیدابوونی زمانی کوردی لە مێژوودا. ئینجا دروستبوونی دوودەوڵەتەکەی کاردۆنیاش لە بابل و مینات بە پایتەختەکەیان لە وڵاتی کوردا (جەزیرە) و لەژێر جڵەوی توخمە ئارییەکاندا، زەمینەیەکی بەهێزی بۆ سەرەتای نەتەوەی کورد ڕەخساند. ئەم تێکەڵاوییە شارستانییەش لە کوردستاندا، بەشێکە لە زانستی کوردۆلۆژیا (مەبەست: زانستی مێژووی کوردە) کە هیچ پەیوەندییەکی بەو ڕووداوە مێژوویانەوە لە باکوور و خۆرهەڵاتی دۆڵی دوو ڕووبارەکەدا (مەبەست عێراقە) نییە. لەوەی سەرەوەدا بە دوو ئەنجام دەردەچین.

یەکەمیان: کوردستان میراتگری سوبارتۆیە، واتە کورد بەرهەمی تێکەڵییەکن لەنێوان ئەو کۆمەڵە نیشتەجێیانەی لە ناوچەکەدا ئاکنجی بوون، کە پێی دەگوترا «سوبارتۆ» کاتێکیش

زمانی خەڵکەکەی گۆڕا، بووە «کوردستان»

دووەمیشیان: بەرەبەیانی نەتەوەی کورد لە زەمانێکی زۆر دێرینەوە بووە (بەر لە چوار هەزار ساڵەوە) بەو واتایەی بەر لە سەرهەڵدانی هەر سێ دینە ناودارەکەشەوە بووە، ڕاستتر بڵێین تاکە دینێک کە هەرسێ دینە بەجێماوەکەی ئەمڕۆی لێ پێکهاتووە: جووایەتی، کریستاینی، ئیسلام. هەر ئەمەش ئەوەمان بۆ ڕاڤەدەکا، چۆن ئایینە هەرە کۆنەکان لە کوردستانی ئێستادا هەبوون و ماون، وەکو ئێزدی، ئەوانەی بەر لە چەند حەفتەیەک لە لایەن داعش و بە ناوی ئیسلامەوە پیاوەکانیان سەربڕان و ژنەکانیشیان بە تاڵان بردن!

هەرچۆنێک بێت زمانی کوردی لە ماوەی چوار هەزارەکانی ڕابردوودا پەرەیسەند کە (زمان هەر بە سروشتی خۆی بوونەوەرێکی پەرەسەندووە) ئیدی بە کردەی پەرەسەندنی زمانەوانی شەقڵی ناسنامەکەی دیاریکرا. شاعیر گوتی: من کێم؟ ئەمەیان پرسیاری ئەوانی دیکەیە و وەڵامی نییە! من، زمانم.

هەرچۆنێک بێت، ئێمە لێرەدا ناتوانین ئەو پێشکەوتنانەی لەو قۆناغەدا بەردرێژەی مێژووی زمانی کوردی بخەینە ڕوو، هەربۆیە بە ئاماژەکردن بە نووسینەکەی د. جەمال ڕەشید و (توێژەرانی دیکە) وازدەهێنین. د. جەمال ڕەشید دەڵێ: بۆ ناوهێنانی نەتەوەی کورد دوو سەرچاوەی مێژوویی هەن، ئەوانیش «کورد» کە لە پێکهاتەی «کوردا» وەرگیراوە، ئەوەی لە تابلۆیەکی قوڕینی ئەکەدیدا هاتووە (مەبەست: لە سەردەمی شارستانێتی ئەکەدی، ئەکادی) تابلۆکە لە هەزارەی سێیەمی پێش زایین هەڵکەنراوە. هەروەها بۆ وشەی «کورت»یش دەگەڕێتەوە لەناوی یەکێتی هۆزەکانی میدییە (مەبەست: پاڵدانە بەر میدیایە لە ئەنادۆل) ئەوانەی لە ماوەی هەزارەی دووەمی پێش زایین لە کوردستان نیشتەجێ بوونە، ئەمەش بەگوێرەی تۆماری ئاشوورییەکانەوە. لە سەردەمی فاوستوسی بیزەنتیشەوە (سەدەی چوارەمی زاینی) وڵاتی کورت، یان کوردستان بە شەقڵی (کوردش) هاتووەو بووەتە کوردستان.

بایەخی ئەم ئاماژەیە لە واتای دێرینیبوونی نەتەوەی کورد لە مێژوودا دێت، جەختکردنەوەشە لەسەر ئەوەی کورد نەتەوەیەکن لە کۆنەوە

یووسف زێدان

هیچیان لە عەرەب کەمتر نییە. لەوانەشە نەتەوەی کورد دێرینتر و ڕەسەنترینیش بن لە هاوتاکانیان وەکو عەرەب، ئێمە ڕەگوڕیشەی مێژووییمان بەر لە هەزارەی یەکەمی پێش زایینەوە نازانین.

لە سەدەی چوارەمی کۆچی (دەیەمی زایینی) دا و بە کاریگەریی دینی ئیسلامی، کە بووە بیروباوەڕی بەشی هەرەزۆری کوردیش، فەرهەنگی عەرەبی بەسەر دانیشتوانی کوردستاندا زاڵ بوو، وایان لێهات زمانەکەی خۆیان بە پیتی عەرەبی بنووسن، هەرچەندە خەتی عەرەبیش لە ڕووی ئیقاعی دەنگی (فۆنیم) دوە بۆ وشەکانیان نەدەگونجا، پاشان چوونە سەر ئەوەی دانراوەکانیان بە زمانی عەرەبی بنووسن، یان زۆرینەیان هەر خەریکی ئەو کارە بوون.

لە سەدەی بیستەمیشدا، کورد کەوتنە بندەستی زاڵی حکومەتی جۆربەجۆری نەتەوەی سەربەخۆ، ناچارکران واز لە زمانەکەیان بهێنن و نووسینیان بە زمانی زگماک لێ حەرام کرا. بەشە تورکییەکەی کوردستان بە داری زۆری

خەڵکەکەی ناچارکرد بینە تورک و نووسینیشیان بە پیتی لاتینییەوە بنووسن. ئەوە بوو واز لە خەت و پیتی عەرەبی هێنرا، ئەو خەتەی تورکە عوسمانییەکان لە ماوەی ژیانی خۆیاندا پێیان دەنووسی. هەروەها شێوە و شەقڵی هونەری وەک خەتی طوغراش داهێنرا.

کۆمۆنیستەکانیش لە ڕووسیای بەلشەفیشدا هەموو کەمینەکانی «یەکێتیی سۆڤیەتی»یان بە کەمینەی کوردیشەوە ناچارکرد بە خەتی کیرلی، کە زمانی ڕووسی پێدەنووسرا، بنووسن. ڕەوشی کوردانی ژێر ڕکێفی فارسەکانیش (ئێران) و دەسەڵاتی عەرەب (عێراق و سوریا) هەروابوو، کە بووە مایەی ئەوەی بە شێوەیەکی کاتی هەستونەستی نەتەوەیی لای کوردان کز ببێت، بەتایبەتیش ئەو ناکۆکییەی لەنێوان کۆمەڵە کوردییە چەکدارەکانی سەر بە عێراق و ئەوانەی سەر بە ئێران بوو، تا دەهات گرژتر دەبوو، بەهۆیەوە قوربانی زۆری کورد بەدەستی کوردی لێکەوتەوە.

ڕاچەنینی کورد لە دوای کەوتنی سەددام لە عێراق و لە دوای گەیشتنیان بە جۆرێک لە حوکمی خۆبەڕێوبەری و خۆپارێزی لە ڕێی هێزی سەربازییان ئەوەی بە «پێشمەرگە» ناسراوە، وایکرد دەرفەتێک بۆ دۆزینەوەی ڕوخساری نەتەوەیی و کەسایەتی شارستانێتیان بێتەپێشەوە. ئیدی توێژینەوە بۆ جەختکردنەوە لەسەر دێرینی نەتەوەی کورد و ڕۆڵی زیندووی خۆی لە مێژووی ناوچەکەدا و پەرەسەندنی وێژەکەیدا پەیدابوون. تەنانەت هەندێک لە توێژینەوە زۆر هاوچەرخەکان باسی ئەوە دەکەن ڕۆشنبیریی عەرەبی دەقی ئەدەبی ناوداری ناسیوە (هەزار و یەک شەوە، کەلیلە و دیمنە، سیندبادی دەریایی...) ئەمانەش وەنەبێت وەکو زۆرینەی خەڵکەکە بۆی چوون بە تەنیا هەر لە ڕێی زمانی فارسییەوە ناسیبێت، بەڵکو لە ڕێی وەرگێرانی بۆ سەرزمانی عەرەبییەوە بووە، ئەم وەرگێڕانانەش لە دەقگەلێکدابوون بە زاراوەی کوردییەوە نووسرابوون.

> کورد بە سەنگینی (جدیبوونی) پیاو و جوانی ژنەکانیان ناسراون هەروەها ئەوان خەڵکێکی سادەن، هەزاران ساڵە بە سادەیی لە بەرزایی و پێدەشتەکاندا دەژین

لە تێخوێندنەوەی کوردی عێراقدا و وەستانی ململانێی چەکداریی کوردی هەردوو دیوی ئێران و عێراقدا و شکستخواردنی تورکیای ئەردۆگان لە سەرکوتکردنی کورد لە ئامەددا، دەرووی دەرفەت بەسەر بووژانەوەی خەونی نەتەوەیی کوردی بۆ سەربەخۆیی و دەوڵەتی کوردستان دوای ماوەیەکی بەردرێژی زوڵم و چەوساندنەوە هاتەکایە، لێ لەبەر ئەوەی پەرەسەندنی ئەو گیانە نەتەوەیی و پێشکەوتنی هزری نەتەوەیی کوردی لەگەڵ بەرژەوەندی زۆر لە هێزە نێودەوڵەتییەکان ناکۆکە و ئەو بوژانەوەیە سەری هێشاندوون بۆیە «داعش»یان بۆ زیندووکردنەوە.

داگیرکردنی (فەتح)ی کوردستان

کاتێک لەپڕ هەواڵ و ڕاپۆرتی سەیروسەمەرە لەبارەی سەرهەڵدانی لەناکاوی ڕێکخستنی داعش سەریهەڵدا، لە نێوان بڵاونامەی سەرسوڕهێنەر لە ڕێی ڕۆژنامە و ئامرازەکانی گەیاندنی جیهانی و عەرەبی بڵاوبوونەوە، یەکێک لەوانە بەیاننامەیەکی داعش بوو لە سێیەمین ڕۆژی مانگی نۆیەمینیان (ئاب)دا پەخش بوو، دەق ئەمەی خوارەوەی تێدا هاتبوو: ڕێکخستنی داعش ڕایگەیاند، کە بەسەرکەوتوویی دەستی بەسەر هێڵە سنوورییەکەی نێوان پارێزگای نەینەوادا گرتووە و پارێزگای دهۆکی سەر بە هەرێمی کوردستانی عێراقیشی فەتح کردووە. ڕێکخراوەکە هیوای خواست بەڵکو سەرتاپای ناوچە کوردییەکە فەتح بکا.

لە دەقی بەیاننامە ناڕوونەکەدا دوو جاران وشەی «فەتح» هاتبوو. بێ ئەوەی هیچ کەسێک لەسەر ئاماژەی ئەو وشەیەدا هەڵوێستەی کردبێت، واتاکەی لە ڕووی زمان و دەستەواژەییەوە: لەشکرکێشییە بەهۆی دینی ئیسلامییەوە بۆ سەر خاکێکی نوێ و هێنانە بن ڕکێفییەتی بەشەڕ و کوشتار، یان بە خۆبەدەستەوەدان بۆ ئەوەی لە کوشت و کوشتار دووربکەونەوە. ئەمەش بەگوێرەی دەربڕینی دەستەواژەی کۆن بژاردەیەکە واتای ئەوە دەدا: بەخۆشی بێ، یان بە ترشی.

لەوانەشە ئاژانسی هەواڵی ئەنادۆڵی (تورکی) کە ئەم بەیانەی بڵاوکردەوە، یان بە واتایەکی دیکە ئەو لێدوانەی داعشی بڵاوکردەوە،ا پاکانەی خۆی هەبێت لەوەی لەسەر وشەی فەتح هەڵوێستەیان نەکردووە، کە دووجار لە نێو بەیاننامەکەدا هاتبوو. ئەوان لەم پرسەدا بووراون، چونکە لە کۆتاییدا ئەوان ئاژانسێکی هەواڵی ئەعجەمین (غەیرە عەرەبن) بەڵام لە هەموو شتێک سەیرتر ئەوەبوو، ڕاگەیاندنی خۆمانەی عەرەبی سەرنج و تێبینی لەسەر وشەی «فەتح» نەدا، بەوەی

نابێت ئەو وشەیە بەکاربهێنرێت، مەگەر تەنیا بۆ لەشکرکێشی مسوڵمانان بۆ سەر «وڵاتی کفر» نەبێت و ئەویش بە خۆشی، یان بە زۆری دەستی بەسەردا بگرن. ئەمە چۆن دروستە، ئەگەر کوردستان لە سەدەکانی زۆر لەمێژەوە کرابێتەوە و زۆرینەی خەڵکەکەی موسڵمان و لەسەر مەزهەبی سوننە بن، چۆن تاقمەکەی داعش ئەو سیفەتەی فەتحکردنەیان دەدەنە پاڵ، چۆن دەکرێت وشەی «فەتح» وەکو جێگرەوەیەکی کەڵەگایی (بەڵتەجی) و تاوان بەکاربهێنرێت!

له وڵاتی ئێمەشدا بەسەر خەڵکەکەدا تێپەڕی هەروەکو زۆر کاروباری دیکەشیان بەسەردا تێپەڕیوە، هیچ کەس بایەخ بە ڕێکوپێککردنی ئاماژەنمای وتەکان نادات، یان کەس بە تێکەڵکردن و چوونە پاڵ یەکی ناقۆڵای واتای وشەکان سەرسام نابێت. هەرچۆنێک بێت، ئەمەش تاک حاڵەت نییە، بەڵکو بە شێوەیەکی گشتی لە وڵاتەکانمان لە سەری ڕاهاتووین، بە شێوەیەک خەڵکەکەی وەکو باڵندە و مەڕوماڵاتیان لێهاتووە، لەگەڵ یەکدا بە دەنگی هەڵبراو لەیەک دەگەن و پەیوەندی دەگرن، نەوەک بە واژەی زمانێکی ڕەوان، کە هەریەکەی واتا و شەقڵی ڕێکوپێکی خۆی هەیە. دیارە کە دەڵێین «بانگخواز و بانگخوازی» بۆ ئەو کەسانەیە ئامۆژگاری خەڵک دەکەن، بەبێ ئەوەی سەرنجی ئەوە بدەن کە بانگخوازیی لە ئیسلامدا ناگونجێ مەگەر لەگەڵ کۆمەڵگەیەکی ناموسڵماندا نەبێت. هەرچی لەنێو کۆمەڵگەی ئسلامیدا، دروست نییە ئەم جۆرە کارانە بە بانگخوازی ناو ببەین، چونکە سوکوئاسان ئیشەکە ئامۆژگارییە. کەچی لەهەمان کاتدا قینمان لە وشەی «تەبشیر»ە و بەکارێکی دژەئیسلامی دەزانین، لەهەمان کاتیشدا وشەی «کرازة» بەکاردەهێنین و دووبارەشی دەکەینەوە، بێ ئاگا لەوەی ئەم وشەیە دەقاودەق واتای «تەبشیر» دەگەیەنێ! هەر ویستم سەرنجی خوێنەر بۆ دژواریی ئەم شتانە ڕابکێشم، ئەم کارەشم بەر لە چەند ساڵێک لە کتێبی «کلمات، التقاط الالماس من کلام الناس (وشەگەل، دەرهێنانی ئەڵماس لە قسەی خەڵک)دا کردووە، کەچی کاریگەرییەکە هێشتا هەر سنووردار بوو، هەرچەندە کتێبەکە چەند جاریش چاپکرایەوە. هۆکارەکەش بۆ ئەمە دەگەڕێتەوە، کە خەڵک لە وڵاتەکەماندا زۆر کەم دەبیستن، خۆ ئەگەر گوێشیان لێبوو، ئەوا بە کەمی مشووری دەخۆن، یان بایەخ بەو کاروبارانە دەدەن، ئەو شتانەی پێیان وایە شتگەلی لوسکەن (کەمالیاتن) و زیادە خۆشرابواردنێکی ڕۆشنبیرییە. هەرچەندە ئەوەی من دەیبینم لە شتە هەرە دژوارەکانە، کە تووشی عەرەبەکانی ڕۆژگاری ئێستامان دەبێتەوە و هەڕەشەیەکیشە لەسەر پوکانەوەی تەواویان.

• • •

لەدوای ئەوەدا دەڵێین: بە هیچ شێوەیەک ناتوانین ئەو بەسەردادانە چەکدارانەی داعش بۆ سەر کوردستان ناوی «فەتح»ی لێبنێین، چونکە هەر خۆی بە کردەوە و پێشتر لەبەردەم ئیسلامدا هەر لە سەردەمی فتوحاتەوە، بەر لە چوارده سەدەدا کراوە. دەکرێت ئەو شەڕانە بە گەمژاندن (بەدەرفەتزانین) یان بەڵتەجە/ کەڵەگایی (کە بە تورکی واتای هەڵگری تێلا) دەدا یاخود تاوانێکی کوشندە (بە واتای قانونی و مرۆڤدۆستانەی وشەکە) یاخود جێبەجێکردنی نەخشەی نێودەوڵەتی ناوببەین، کە تێیدا بەرژەوەندی چەندین دەوڵەت دەخوازێ بۆ ئەوەی کورد هەر لە حاڵەتی کەساسییدا بمێنێتەوە، ئەمەش لەترسی ئەوەی نەوەک دەوڵەتی خۆیان دابمەزرێن و ئیدی بەشەکانی یان لە عێراق و سوریا لە باکوور و تورکیا لە باشووریی ڕۆژهەلات و ئێرانیش لە باکووری خۆراوادا داببڕن، بۆ ئەمریکاش دەرفەتێک بێت بۆ بە تاڵانبردنێکی ڕێکخراو بۆ نەوت. دەکرێ شەڕی داعش بەهەر یەکێ لەو واژانە «گەمژاندن، کەڵەگایی، تاوان» ناوببرێ، هەرچی وشەی «فەتح»یشە نە لە دوور و نە لە نزیک دروست نییە. کەواتە ئەی «فەتحی» ڕاستەقینە بۆ ئەو شوێن و ناوچانەی کوردی کەی بووە؟

• • •

دەستپێکی «فەتح»ی کوردستان لە ڕۆژگاری خەلیفەی دووەم، عومەری کوڕی خەتابدا قەوما و لە ڕۆژگاری خەلیفەی سێهەم، عوسمانی کوڕی عەففاندا کۆتایی پێهات؛ (هەر بەو بۆنەیەوە، لە دوای حوکمی هەرچوار خەلیفەکان، پێغەمبەر خەلیفە و خەلافەت نەبوو، بەڵکو دەسەڵاتێک بووە حوکمەکەیان لە باوکەوە بە میرات بۆ ماوەتەوە، بە شێوەیەک بووەتە دەسەڵاتێکی زیانبەخش) خەڵکی کوردستان لە

“ خەڵکی کوردستان لە سەردەمی سەرهەڵدانی ئیسلامدا بە شێوەیەکی گشتی لەسەر دینی ئێزدی بوونە، ئەو دینەی ڕەگوڕیشەی بۆ دینی فارسی دێرین، ئەوەی بە زەردەشتی ناسراوە دەگەڕایەوە ”

> **“ مەیلی دایکایەتی لە میانەی پەرەسەندنی کۆمەڵگەی کوردیدا بەردەوام بووە، ئیدی بەخواوەند کردنی مێینە گۆڕاوە بۆ بەپیرۆز زانینی ژن و بەرزکردنەوەی پێگەکەی. هەر بۆیە لە مێژووی کوردستاندا چەندین ژنی سەرکردە هەڵکەوتوون و ڕابەرایەتی هۆزەکانیان کردووە ”**

سەردەمی سەرهەڵدانی ئیسلامدا بە شێوەیەکی گشتی لەسەر دینی ئێزدی بوونە، ئەو دینەی ڕەگوڕیشەی بۆ دینی فارسی دێرین، ئەوەی بە زەردەشتی ناسراوە دەگەڕایەوە، ئەو دینەی بڕوای بە هەبوونی دوو هێزی مەزن هەبووە: ڕووناکی و تاریکی، یەزدان و ئەهریمەن، خودا و شەیتان. کورد بەگوێرەی جوگرافیاکەی لە ناوچەی نێوان فارس و یۆناندا ئاکنجی بووبوون، ئەمەش ناوچەی ملمڵێی کۆنینەیە، کە چەندین سەدە درێژەی کێشا، لە سەردەمی سەرهەڵدانی ئیسلامیشدا لەنێوان فارس و ڕۆمدا بوو (واتە ڕۆمانەکانی دوایی، بیزەنتییەکان).

ئەوەش زانراوە دەوڵەتی ئیسلامیی بەرایی لەسەر داروپەردووی هەردوو دەوڵەتی فارس و بیزەنتی بڵاوبوویەوە، لێرەوە دەبوایە موسڵمانەکان ناوچە کوردنشینەکان داگیر بکەن تا ببێتە خاڵی وەرچەرخان بۆ ڕووکردنە فارس و پشتیشیان لە بەرانبەر سوپای بیزەنتییەوە قایم بکەن. هەر بۆیە خەلیفە عومەری کوڕی خەتاب لەشکرێکی بە فەرماندەیی «عوتبەی کوڕی نافع» لە ساڵی بیستەمی کۆچیدا نارد و شەڕی خەڵکی «نەینەوا»ی کرد، هەروەک بیلازەری لە کتێبەکەی خۆی بەناوی «فتوح البلدان»دا دەڵێ؛ بەزۆرەملێی بەسەرداران داگیری کردن. ئەمە و لە کاتێکدا بەشەکانی دیکەی کوردنشین بە شێوەیەکی ئاشتییانە چوونە ژێر باڵی دەسەڵاتی موسڵمانان و بە جزیەدان قایل بوون.

بەم جۆرە فتوحات (داگیرکاریی) ئیسلامی لە ڕۆژگاری خەلیفە عومەردا درێژەی کێشا، تا ناوچە کوردییەکانی (تکریت، کوردی، مەرج ..هتد) گرتەوە، دەگوترێت فەرماندە موسوڵمانەکەش «عەیازی کوڕی غەنەم» بوو، کە دەستی بەسەر تەواوی کوردستاندا گرت تا گەیشتە «ئامەد». کەچی کورد بە ڕووی دەسەڵاتی موسڵماناندا هەڵگەڕانەوە، ئەوە بوو خەلیفە عوسمان لەشکرێکی دیکەی بە فەرماندەیی «ئەبی موسا ئەشعەری» ناردە سەریان، ئەویش لە بەسراوە جارێکی دیکە لەشکرکێشی کردەوە سەر کوردان و هێنانیەوە ژێر ڕکێفی خۆیان و دیسان کوردستانی هێنایەوە نێو چوارچێوەی دەوڵەتە ئیسلامییە ساواکە.

سەرچاوە مێژووییەکان زۆر بە کەمی باسی فەتح (داگیرکردن)ی کوردستان دەکەن، مەگەر بە گشتی نەبێ دەنا باسیان نەکردووە، ئەوەندە نەبێت بیلازەری و هەندێ لە مێژوونووسە سەردەمەکانی دواتر باسیان کردووە. لێ تویژینەوەیەکی هاوچەرخی «د. فرسەت مەرعی» هەیە کە ناوونیشانێکی یەکجار ڕوونی هەیە: «الفتح الاسلامي لكردستان» ئەم کتێبە چوار بەندە، نووسەر تێیدا ڕەچەڵەکی کورد و بارودۆخیان لە سەردەمی هاتنی ئیسلام و جەنگی «جەلەولا» دەخاتە ڕوو، ئەو جەنگەی وایکرد کوردستان بکەوێتە دەستی موسڵمانان. هەروەها کتێبەکە جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە، گەیشتنی ئیسلام بە کوردستان بە شێوەیەکی لەشکرکێشی لەشکرییەوە ملهوڕانەوە نەبووە بەقەدەر ئەوەی ڕزگارکردنی کورد بووە لە دۆخی ململانێیەکی دژواری دەسەڵات، کە زۆر درێژەی کێشابوو و کوردیش بەر لە هاتنی موسڵمانەکان لەبن باری چەوساندنەوەدا دەیانناڵاند. ئەو لە کتێبەکەدا حاشا لەو قسانە دەکا، گوایە کورد بە زۆرەملێ بوونەتە موسڵمان. لە واقیعی ئینتیمایە ئیسلامییەکەیەوە کورد شانازی بە خۆیەوە دەکات بەوەی لەو چاخە دووروودرێژەیدا بەشدارییان تێداکردووە، بەشدارییەکی دیاریان لە دارشتنەوەی کەلتوری عەرەبیدا کردووە.

ژنی کورد

لەنێوجەرگەی ئەو کارە سامناکییەی داعش کە هەواڵەکانیشی بەشێوەیەکی بەربڵاو پەخش بوون، ئامرازەکانی ڕاگەیاندنی جیهانی و عەرەبی و کەناڵەکانی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان وێنەیەکی ترسناکی گەنجێکی داعشیان بڵاوکردەوە، کە بە شێوەیەکی شێتگیرانە پێدەکەنێت، لەکاتێک سەرێکی بڕاوی ژنێکی کوردی ڕوخسار نازدار و کەزیدرێژی بەدەستەوەیە و ڕوخسارەکەش خەندەی لەسەر لێوەوەیە. بە دەستەکەی دیکەشی پەنجەی ئاماژە وەک نیشانەیەکی یەکتاپەرستی بەرزدەکاتەوە! بێگومان ئەم وێنەیە هەموو هەستێکی تووڕەیی و قێزلێبوونەوەی لە دڵ و دەروونی خەڵکی خۆرهەڵات و خۆرئاوا وروژاند. لە درێژەی وردەکاری و لێکدانەوەکانیدا زۆر گوترا و بەندوباوی زۆر هێنرایەوە، لە نێویاندا ئەوە بوو، گوایە داعش ئەمەیان بۆ ئەوە کردووە، بەڵکو بۆ بڵاوکردنەوەی ترسوتۆقینێکی وەها خۆش بکەن تا بتوانن هەر کوێ بچن دەستوقەدەمی بەرگریی

خەڵکەکە بشکێنن و بەئاسانی دەستی بەسەر دابگرن، ئەمەش شێوازی مەغۆلە، کە کاتی لەشکرکێشییەکەی بۆ سەر جیهانی ئیسلامی بەکاریهێنا. هەروەها لەنێو لێکدانەوەکان ئەوەش هەبوو، گوایە دەوڵەتی ئیسلام لە عێراق و شام (داعش) ویستوویەتی هۆشداری بداتە ژنان، بەوەی ئەگەر هاتوو خۆیان بۆ دیلی و کەنیزەیی و گەرمکردنەوەی سەرجێی «موجاهیدەکان» و تێرکردنی هەوەزبازییان بەدەستەوەنەدەن، ئەوا تووشی ئەم چارەنووسە سامناکە دەبنەوە. هەروەها ئەوەش گوترا سەری براوی خانمەکە، کە ناوی «ڕەیحان» بووە، ژنێکی شەڕڤانی کورد بووە، بەرگریی لە شاری «کۆبانی»ی کوردی موسڵمانی سوننە لە دژی دەستە و تاقمی داعش کردووە. هەروەها ئەوەش گوتراوە ژنانی کورد بەڵێنیان بەخۆیان داوە، ئەگەر هات و تووشی بەڵای داعش هاتن و بەوەی بۆ پرسی سەرجێی و هەوەس و بدرێنە داعشەکان و کڕین و فرۆشتنیان پێوە بکرێت، خۆیان بکوژن.

هەر دوای ئەوە خەمێکی دیکەمان لە ئێرانەوە بۆ هات. کورتەکەشی ئەوەبوو، لەوێشدا ژنێکی دیکەیان لەدار دا. ئەویش هەر ناوی «ڕەیحان جەباری» بووە، یەکێک لە ئاژەڵە دڕندەکانی دەزگای هەواڵگریی ئێرانی بە نیازی لاقەکردن دەستدرێژی کردۆتەسەر، ژنەش نەیکردۆتە نامەردی و کابراکەی کوشتووە. دەگوترێت کچە لەسێدارەدراوەکە سوننە بووە، کوردیش بووە، چونکە نازناوەکەی «جەباری» بووە، ئەم ناوەش ناوی هۆزێکی کوردی ناودارە کە ژمارەکەیان دەگاتە چەندین ملیۆن، زۆرینەیان لە عێراق دەژین و هەندێکیشیان لە دەرەوەی عێراقن، هەر هەمووشیان سەر بە یەک باپیرەن بە ناوی «عەبدولجەبار» ئیدی بەهەر یەکێکیان دەگوترێت: جەباری.

لەم خەمەوە دەچینەوە سەر خەمی یەکەم. ئاخر ئەوە لە کیژە شەڕڤانەکان، ئەوانەی لەم ڕۆژانەدا دژی داعشەکان وەستاونەتەوە ئەوە زانراوە، بە دیل ناگیرێن. واتە ئەوان تا دوا هەناسە دەجەنگن، ئەوان پێیان خۆشترە بمرن لەوەی بکەونە دەستی داعش، چونکە نایانەوێ سووکایەتییان پێبکرێت و جەستەیان لە دیلییەتیدا بەشێوەیەکی هۆڤیانە وەکو «کەنیزەک» بەکاربهێنرێت. بە دەربڕینێکی دیکە، ژنی کورد بەوە دەناسرێتەوە، شانازییەکی زۆر بە مێیایەتی خۆیەوە دەکات، شانازییەک ڕێ لەوە دەگرێت وەک دیلێک سووکایەتی قبووڵ بکات، بە دەربڕینێکی ڕوونتر: ژنی کورد ئازادە.

کەواتە بۆچی ژنی کورد بەو خاسیەتانە دەناسرێتەوە؟ بۆ وەڵامەکە پێویستە بگەڕێینەوە بۆ مێژوو و تێبینی باندۆری جوگرافیا بکەین، ئاگامان لە سروشتی تایبەتمەندی فەرهەنگی کوردە موسڵمانە سوننەکان بێت.

•••

بەدەر لەو کوردانەی ناچارکراون لە نیشتمانی ڕەسەن و ماکی خۆیان باربکەن، مەبەستم ئەو ناوچە بەربەرینەیە کە بە «کوردستان» دەناسرێت، ئەمڕۆش هۆز و تیرە کوردییەکان هەروەک چۆن لە سەردەمی کۆندا لە ناوچەی بەرزایی چیاکان دەژین، کە دەشتە سەوزەکان دەورەیان داون. بەگشتی دانیشتوانی ئەو ناوچانە لە کورد و غەیرە کورد مەیلیان بە نەریتپارێزی هەیە نەوەک بەرەڵایی و لەدەستدەرچوون، شانازیکردن بە نامووس دەکەن نەوەک و چاوپۆشین لە ئاستیدا. ئەوان بە پێچەوانەی خەڵکی بیابانی ڕووتەن و شارە پڕ لە ئاپۆرا و جەنجاڵەکان، کە زۆر باکیان بە نەریتپارێزی و پیرۆزی جەستە و گۆڕینی ڕەفتاری گشتییەوە لەبارەی چەمکەکانی شکۆ و شەرەفەوە نییە. بە دەربڕینێکی دروستتر: زۆرجاران بەدو/ڕەوەندە هەرە تۆخەکان و ئاکنجیانی شارە گەورەکان لەچاو خەڵکی شار و ناوچە کەسکەکان زیاتر لێبووردەن. ئەمەش ڕوانینێکی جوگرافیانە و ڕەنگدانەوەیەتی بەسەر ڕەفتاری گشتی.

لەبارەی مێژووی هەرە دێرینی ناوچەی کوردستانیشەوە، توێژەران لەسەر ئەوە ڕژدن، باوک و باپیرانی کورد بەر لە هەزاران ساڵ لە کۆمەڵگەیەکی دایکسالارییدا ژیاون، لەوێوە دایکی مەزن و مێینەی خواوەندیان بە پیرۆز زانیوە و پەرستووە. د. جەمال ڕەشید لە بەرگی دووەمی کتێبە ئەنسلکۆپیدیایەکەیدا «سەرهەڵدانی کورد لە مێژوودا» بە دەق دەڵێت: پێگەی کۆمەڵایەتی ژن لە کوردستان ڕۆڵێکی گەورەی لە شەقڵپێدانی ڕوانینی دینی لە سەرهەڵدانی ئەفسانەی یەکەمدا بینیوە و لە جەستەی ئەودا ژیانێکی نوێ دێتە کایە، لە سینگی ئەودا شیری ژیان هەیە، سووڕی ڕێکوپێکی

“ مێژوونووسە کوردەکانیش بنەچەی زمانەکەیان دەگەڕێننەوە سەر زەمانی سۆمەری دێرین و نوسینی بزماری زۆر کۆن ”

مانگانەی خولانەوەی مانگە، بەپیتییەکەی بە پیتی سروشتە. کەواتە لە پاڵ هەموو ئەو شتانە بوونەوەرێکی مێینەی مەزن هەیە، ئەو خۆی بناوانی شتەکانە، لەوێوە هەبووەکان دێنەکایە و هەموو شتێک بۆ منداڵدانی ئەو دەگەڕێتەوە.

پاشان نووسەر ئاماژە بە کۆمەڵگەی کوردی دێرینی بەر لە هەزاران ساڵ دەکات بەوەی خواوەندی «شاوشکا»یان پەرستووە، ئەو خواوەندەی بە ناوەکانی «نینی» و «ئەنانا»شەوە ناسراوە. ناوی شاری «نەینەوا»ش هەر بەناوی ئەوەوەیە، لە بەرانبەریشدا شاری ئوربیلیول «ئەربیل/هەولێر» هەیە. هەروەها خەڵکی شاری شموخا لە باشووری خۆرهەڵاتی «دیاربەکری» ئێستادا ئەم خواوەندەیان پەرستووە.

هەرچۆنێک بێت، بەخواوەندکردنی مێینە لە چاخی دروستبوونی شارستانییەکاندا، تەنیا لەسەر خەڵکی ناوچەی کوردستاندا نەوەستاوە. خۆی ئەمەمان لە هەموو شوێنە بنگەییەکانی شارستانێتی مرۆڤایەتیدا بینیوە» میسر، عێراق، یۆنان! ئەمەش بەر لەوەی ئەو کۆمەڵە مرۆڤەی نوێ و لەژێر مجێز و مەیلی فروانخوازییە لەشکرکێشی ملهوڕەکانیانەوە خواوەندی مێینە لەناوبەرن و لەجێگەیدا خودای نێر «خواوەندی سەربازان» دابنێن، هەروەک ئەوەی لە ڕۆمانی «سایەی ئەژدیها»دا خستوومەتە ڕوو.

> “ یەکەمین پەیوەستبەندی پاڵپشتی ناسنامەی کوردی زمانە. زمان پاڵپشتی ناسنامەیە، ئەمەش چ بۆ کورد بێ، یان بۆ نەتەوەکانی غەیرە کورد ”

• • •

مەیلی دایکایەتی لە میانەی پەرەسەندنی کۆمەڵگەی کوردیدا بەردەوام بووە، ئیدی بەخواوەندکردنی مێینە گۆڕاوە بە بەپیرۆز زانینی ژن و بەرزکردنەوەی پێگەکەی. هەر بۆیە لە مێژووی کوردستاندا چەندین ژنی سەرکردە هەڵکەوتوون و ڕابەرایەتی هۆزەکانیان کردووە، لەوانەش: بێوەژنی غولام شا خان، ژنانی بنەماڵەی هەکاری، دەسەڵاتدارەکانیش؛ عادیلەخانم، قەرە فاتیمە ئەوەی فەرماندەیی سوارچاکەکانی کرد و لە ١٨٥٤دا دەستی بەسەر قوستەنتینییەدا گرت.

لە وەرچەرخانێکی تیژ و ئاماژەداریشدا، خاوەنی ئینسکلۆپیدیای «سەرهەڵدانی کورد لە مێژوودا» دەڵێت: بڵاوبوونەوەی سەرەتاکانی ئیسلام لە کۆمەڵگەی کوردیدا، بووە مایەی ئەوەی هەندێ دابونەریتی کۆمەڵگە عەرەبییەکان لای کوردان بڵاوببنەوە، بەڵام خۆداپۆشینی (حیجاب)ی ژن لە بەرانبەر پیاوان هەروەکو پیاوە دینییکانی ئیسلام خوازیاری بوون، لەم کۆمەڵگە کوردییانەدا جێبەجێ نەبوو. هەر بۆیە کورد لەنێو گەلە موسڵمانەکاندا لەهەمبەر ژندا زیاتر دڵفراوان و کراوەن و ڕێزی ئازادی کەسایەتییەکەی زیاتر دەگرن. گەڕیدەکانیش ئەوەی لە ژنی کورد ناسراوە تێبینیان کردووە، کە ئەو لە ڕووی ڕوخسارەوە رووداپۆشەر نییە «نەحجاب دەپۆشێت نە ڕووبەند/نیقاب/» لەڕووی کارلێککەری مرۆییەشەوە لەگەڵ پیاواندا شاراوە نییە، لەسەریشی فەرزنەکراوە تا جۆرە جلێکی تایبەت بپۆشێ، هەروەها لە گفتوگۆشدا لەگەڵ پیاوان بەشدارە: «بەو هەموو ئازادییانەی هەیەتی، بە هەموو هێزییەوە ناموسی خۆی دەپارێزێت، ئەو ترسە بەربڵاوەی لای ئەرمەن و ئەو بەخۆهەڵدانە داوێنپاکییەی لای تورکە عوسمانییەکان بڵاوە، لە لای کورد نابینێت»

نووسەر نەهاتۆتە سەر باسی ژنی عەرەب چونکە نووسینەکەی وەک من بزانم لە سەردەمی حوکمرانی سەدام حوسێنەوە ئامادەکرابوو! هەرچەندە دوای ڕوخانی حوکمەکەی لەعێراقدا چاپ بووە. هەڵبەتە کتێبێک لەسەر کورد و لە ڕۆژگاری «سەددام»دا بەتەنیا بەس بوو بۆئەوەی نووسەرەکەی بکوژرێ.

دوای هێنانەوەی هەندێک گەواهی گەڕیدەی ئەورووپی لە ماوەی ئەو دوو سەدەیەی ڕابردوودا سەردانی کوردستانیان کردبوو، وەکو «بیلابترو، مینورسکی، سۆن، ڕامبۆ، ئەدمۆنز» ئەو پێداگیرییە دێت، کە ژنی کورد لە دەستەخوشکەکانی لە عەرەب و تورک و فارس سەربەخۆترە.. پاشان نووسەرەکە دەڵێت: بەداخەوە، سیاسەتی بێڕەوشتانەی حزبی بەعس لە کوردستانی خوارووا، حاڵەتێکی دیکەی سروشتی کۆمەڵگەی ژنایەتی خولقاند، کارێکی وەهای کرد پاڵی بە هەندێک لەژنانی کوردەوە نا حیجاب بەکاربهێنن، ئەوەش ئەو قوماشە بوو، کە ژنی عەرەب خۆی پێدادەپۆشت.. ئەم دیاردەیەش ژنانی کورد لە مێژوویاندا لەسەری ڕانەهاتبوون.

• • •

لە کۆتاییشدا، هەروەک دیمەنە هەنووکەییەکان لە ناوچە کوردییەکان لە عێراق و سوریا نیشانی

دەدەن، کردەوەی ژێرپێخستنی پیرۆزییەتی «مێینە» بەتەوای سەرکەوتوو نەبووە لەوەی ناسنامەی ڕەگەزێ لای ژنە کوردەکان بسڕێتەوە. ئەو ژنانەی بێ باک لە مردن چەکیان هەڵگرتووە تا پارێزگاری لە نیشتمان و ناموسی خۆیانەوە بکەن، ئەو ژنانەی بە دوا گوللەی دەستیان پێیان باشترە خۆبکوژن لەوەی بۆ بەکەنیزەبوون و سووکایەتیکردنی درندانەی داعشەکان خۆیان بەدەستەوە بدەن، ئەو داعشانەی دین بۆ تێکدانی دونیا، ئاسمان بۆ وێرانکردنی زەوی، پیاوەتی کەڕولاڵانە بۆ سڕینەوی مێینەتی بەکاردەهێنن.

ماوەتەوە سەرئەوەی هەروەک پێشتر بەڵێنمان پێدابوون، قەسیدەکەی «مەحمود دەروێش» تان بۆ بنووسینەوە کە بە قەسیدەی «کوردستان» ناویدەرکردووە. ئەم قەسیدەیە وەکو گریانامەیەک وایە، ئیدانەی هەموو ئەو دەرد و بەڵایانە دەکات، کە حزبی بەعسی عێراقی، هەموو تاوانەکانی دژە مرۆڤایەتی و کوشتارگەکانی ساڵی ١٩٦٣ بەسەر کوردی باکووری عێراقی هێناوە. قەسیدەکەش لە نێو دیوانە چاپکراوەکانی مەحموود دەروێشدا نابینرێت، چونکە دەزگاکانی چاپ و پەخش لە ترسی تۆڵەی سەرۆکی عێراقدا دەرهێناوە، ئەو کەسەی لە هیچ کردەیەکی سامناکی تۆڵەکردنەوەدا ناسڵەمێتەوە.

قەسیدەکەش دەڵێ:

شیعری/ مەحموود دەروێش

و. جەلال دەباغ

١

لەگەڵتانن

دڵی خەڵکی لەگەڵتانن

ئەگەر لە چیاکان، ڕاکێتەکان بفڕن

چاوی خەڵکی لەگەڵتانن

بەسەر دڕکا دەڕۆن .. گوێنادەنێ

کوێلەی زەوی لەگەڵتانن

لە ناوقەدی زەریاوە تاکو (باکور)

من لەگەڵتانم.. باوکم لەگەڵتانە..دایکم

زەیتونەکەم و بۆنی پرتەقاڵ

سۆزەکانمان.. شیعرەکانمان لەگەڵتانن

سەربازن لە کوشتاردا

ئەی پاسەوانانی ڕۆژ.. لە کۆت و پێوەندی نیمچەپیاوان

بایەکە نەیپچڕاندین.. خەباتی نەتەوەکەتان خەباتی منیشە

ئەگەر سوارەیەکتان لێ گلا...پەتەکانم لە ملم توندەکرێن

٢

بژی عەرەبایەتی

ئاخۆ جوانوەکەت گلا ئەی سەلاحەدین؟

ئالاکان کەوتنەخوارێ؟

ئایا شمشێرەکەت کۆرێ.. یاخیبوو؟

لە خاکی کوردستان

کە تۆقاندن بێدارەو ئاگرکەوتۆتەوە

(مردن بۆ کارگەران ئەگەر کوتیان:

بۆئێمە نرخی ئازار

مردن بۆ جووتیاران ئەگەر کوتیان:

بۆ ئێمە بەروبومی خاک

مردن بۆ منداڵان ئەگەر کوتیان:

بۆ ئێمە روناکی پەراو

مردن بۆ کوردان ئەگەر کوتیان:

مافی هەناسەدان و ژیانمان هەیە)

ئیتر لەمەولا دەڵێین..بژی عەرەبایەتی!!

کەوابوو بەخاکی کوردستاندا تێپەڕبە

تێپەڕبە ئەی عەرەبایەتی!

ئەمە دروێنەی هاوینەیە

ئاخۆ دەبینیت؟

نابینیت

ئەگەر لە کونە تۆپەکانەوە تەماشابکەیت

ئەی نەتەوەکەم..

مرۆڤ هێرشی بردە سەر مێژووەکەت

نیمچەپیاوان

“ سەرچاوە مێژووییەکان زۆر بە کەمی باسی فەتح (داگیرکردن)ی کوردستان دەکەن، مەگەر بە گشتی نەبێ دەنا باسیان نەکردووە ”

بەناوی عەرەبایەتییەوە

خوێن دەرێژرێت

تیغە کە

حوکمڕانیت دەکا

ناشرینترین شتێک کە ڕۆژگار لە زەمانەی ناسیوە

بەناوی عەرەبایەتییەوە

لە مێژوەدرێ لە کەنارەکانی دیجلەو فورات

ئەی نەتەوەکەم..

نەزانیم نەکرد کە بیبەریم

لەخۆیان و تابورەکەیان

نەزانیم نەکرد کە بیبەریم

فرێدەدەمە سەرمنوێلکی کاتەکانەوە

خراپترینی کاتەکان

ئەی عەرەبایەتی بە دوژمنەکەت دەگەین

لەمەودوا دەڵێین: هەر بژی عەرەبایەتی

نە لەسەر مردوان

هەربژی عەرەبایەتی

٣

ئەی شەهرەزاد

شەو بەیانی تێکدەشکێنێت

کێلگەکانی کوردستانیش.. وەرزەکانیان برینە

خۆشەویستی قەدەغەیە... لەگەڵ چرپەی دراوسێ

هیچ شتێک ڕێگەپێدراونییە

جگە لە خوێنی کوردان.. نەوتی ئەوانەی

چرای شورەییان پێدەکەن..بەمردنی ئەوانیتر

ئەی شەهرەزاد..

داستانەکانی پاڵەوانێتی لەشەوەکانی ڕتبیشاندەرتا ژمنگیانکرت

بیرەوەرییە سپییەکانیش و ئەوجوانوەی سواری ڕمەکانیبوو

خۆشەویستی و شانازیەکان و ئەو شمشێرەی لە تێکۆشان بێزاربوو

شورەییە بۆ بەغدا

هەرچیتیدایە ڕێگەپێدراوە!

جگە لە خوێنی کوردان

لە ڕادیۆدا.. لە ڕۆژنامەکانی بەیانیاندا

هەرەکەیی ڕۆژنامەکان لە شارەکەماندا خوێنە

(ئێمە لەناومانبردن!) گورگان شانازی دەکەن و.. زەردەخەنەدەکەن

(ئێمە خاکی کوردستانمان چاند..

بەکێلی رووت بەسەر کێلدا

هێندەمان کەلەسەر چاند..

لە ژماردەنایەن..)

ئەی شەهرەزاد..

شەو بەیانی تێکدەشکێنێ

خۆشەویستیش قەدەغەیە..

جێگە نەرم و نیانەکەت

لەبەر پێی گەورە چارەگرانەکەتدایە

خوێنەکانی کوردستان خوێنڕێژانی نوقومدەکا

یاریزانێک کە ڕەنجی سوتا

لەناویدا دەمرێت

ئەی شەهرەزادا!

کەس نامرێ ئەوانە نەبن

کە چرای شەویان.. بەزەیتی کەسانیتر پێدەکەن

بۆ دیدار لەگەڵ سەدەکانی ئایندەدا

لە چیرۆکی ئەو سەدەیەی

دەست و مەچەکی شۆڕشگێڕان

دروستیانکرد

* دەقی بە کوردی کراوی شیعرەکەی مەحموود دەرویش لە ویب سایتی ڕێگای کوردستان وەرگیراوە، کە لە ١٠-٧-٢٠١٨ بڵاوکراوەتەوە و لە لایەن جەلال دەباغ وەرگێردراوە.

سەرچاوەی بابەت

کتێبی (شجون عربیة - پەرۆشیی عەرەبی) چاپی یەکەم ٢٠١٦ لاپەڕە ٦٧-١٠٢